

SISUKORD

Mänspäe kalmistu kirjeldus	2
Muinsuskaitsetised piirangud	2
Mänspäe kabeli ja kalmistu ajalugu	3
Mänspäe kabeli ja kalmistu taimestiku inventuur 2023	4

HOOLDUSKAVA

Haudade kujundamise põhimõtted	6
Puude ja põõsaste raie, hooldus ja istutamine	6
Rohttaimestiku niitmine	7
Lahtise liivaga alad	8

LISA 1. Mänspe kirik ja kalmistu – kaardid ja fotod

LISA 2. Mänspe kalmistu rohttaimede nimekiri (2022-23)

LISA 3. Valik fotosid ilusatest lilledest, mis kasvavad Mänspe kalmistul

LISA 4. Mänspe kalmistule sobivate taimede nimekiri

Mänspäe kalmistu kirjeldus

Mänspäe kabel kalmistuga asub Hiiumaal, Mänspe külas, Emmaste – Luidja maanteest lääne pool, vana Mänspe – Õngu maantee ääres, Õngu – Mänspe – Haldi väärtuslikul maastikul.

Mänspäe kabeliaia kinnistu (koos kirikuga) suurus on 1,25 ha. Aiaga piiratud ala on väiksem ehk ligi 1,1 ha (mõõdetud Maa-Ameti kaardil).

Kalmistu asub vana liivaluute kolmel künkal, mille vahele jääb küllaltki sügav nõgu (lisa 1, joonis 3). Põhja-, ida- ja lõunaküljes ümbritseb kalmistut vanem mets (männid, kuused, lehtpuud), lääneküljes, teisel pool teed, on mets lagedaks raiutud. Ala põhjaosas kasvavad hõredalt vanemad puud, peamiselt kased, mõni vaher, kuusk ja mänd. Kirikust kagu ja lõuna pool on samuti hõreda asetusega peamiselt vanad puud – kased, kuused ja männid. Noorem puistu, mis koosneb männi-kuuse-kase gruppidest ja üksikpuudest, on ida- ja lõunapiiri ääres (lisa 1, joonis 5 ja fotod 7-14).

Kalmistu on tee pool küljes piiratud puitlippidest aiaga, mis toetub betoonpostidele. Ülejäänud aed koosneb postidest ja pikilattidest. Surnuaial on väike puidust tööriistakuur ja betoonrõngast võlliga kaev.

Mänspäe kalmistu on piirkonna kultuuriajaloolise väärtusega matmispaik, mis on seotud peamiselt Agapäeotsa kogukonnaga (Õngu külast kuni Külama kraavini). Kalmistul on rohkelt meremeeste ja laevaomanike haudu. Nende hauatähistel on tihti kujunduselemendina kasutatud ankrut või laeva. Viimse puhkepaiga on siin leidnud mitmed ümbruskonna haridus- ja kultuuritegelased. Ka Tohvri hooldekodu omasteta eakad maetakse Mänspäe surnuaeda. Läänepoolse piirdeaia ääres on mälestuskiviga tähistatud koht kuhu on maetud 1941. aastal nõukogude sõjaväelaste poolt tapetud 14 kohalikku elanikku. Matmispaik on ajaloomälestis.

Hauatähistena on kasutatud rauast, kivist ja puust riste, uuemal ajal peamiselt ühest küljest siledaks tahatud või lihvitud looduskivi. Sageli on hauaplatsi ümber madal betoonist või kivist piire, harvem ka madal pügatud hekk. On riisutud liivaga hauaplatse, palju on madala loodusliku rohttaimestikuga kaetud platse, mõnda kaunistavad püsililled ja põõsad ning vaasid ja lillepotid.

Mänspe kalmistut haldab Emmaste osavald. Kalmistuvaht on Arno Õispuu (tel 5611 1876).

Muinsuskaitseelised piirangud

Mänspäe kabel on ehitismälestis, reg. nr 23353.

Mänspe kiriku kirikuaed on ehitismälestis, reg. nr 23354, lisaks ka ajaloomälestis, reg. nr 22270 (Mänspäe kabeliaia nime all).

Mänspäe terroriohvrite matmispaik on ajaloomälestis, reg. nr. 22271 (RTL 1999,63,843).

"Kultuurimälestiseks tunnistamine" kultuuriministri 10.09.1999 määrus nr. 20, (RTL 1999, 129, 1797) Kuupäev: 10.09.1999

"Kultuurimälestistele kaitsevõõndite määramine" Kultuuriministri 19. detsember 2006 a. käskkiri 388 (RTL, 05.01.2007, 1, 13) Kuupäev: 05.01.2007

Mänspäe kabeli ja kalmistu ajalugu

Algselt kuulus Mänspäe kabel Käina kihelkonda, alates 1866. a Emmaste kihelkonda ning asus Emmaste mõisa maadel, piirnedes Vaemla mõisa alla kuuluva Õngu küлага.

Rahvajutu järgi ehitasid siia esimene väikese kabeli merehädast pääsenud juba 1690. aastatel. Käina kiriku visitatsiooniprotokollis on mainitud Mänspäe kabelit 1785. aastal ning praegusesse kabelisse on jäädvustatud aastaarvud 1764 ja 1796. 19. sajandist on teada juba suurema kabeli olemasolust. Praegune hoone ehitati Emmaste kiriku abikirikuna ja pühitseti sisse 26. oktoobril 1908. aastal.

Aastal 2000 remonditi kiriku torni, tehti maakividest välistrepp, vahetati peauks ja torni aken ning värviti fassaad. Uuesti värviti kirik 2006. a kollastes toonides, mis värviuuringute kohaselt oli ka algne värvivalik. Käesoleval aastal on kirik saanud valge kuue.

Kalmistu rajamisaja kohta andmed puuduvad, arvatavasti on see seotud kabeli olemasoluga. Ajaloolised kaardid antud piirkonnast on kõik väikese mõõtkavaga topokaardid, ega anna kalmistu kohta mingeid täpsemaid andmeid. 20. sajandi kaartidel kalmistu piirid varieeruvad, v a läänepoolne piir. Kalmistut on laiendatud eriti ida suunas, aga ilmselt ka põhja poole. Kõige vanemad hauatähised on peamiselt kirikust lõuna pool. Siin on ka Hiiumaa vanimad talupoja-kiviristid (Nurste Siim, maetud 1835 ja tema naine Marri, 1842).

Taimestikuta jäänud ja liikuvate liivaluidetega oldi siinkandis (ja mujal lääne- ja põhja-Hiiumaal) hädas veel 100 aastat tagasi. Verstane kaart 20. saj algusest (lisa 1, joonis 1) näitab luidet, millel asub kalmistu, lahtise liivaga seljandikuna metsade vahel. Ka 1955. a ortofotol on näha lahtist liiva kalmistu vahetus ümbruses, põhjaosas hõre madal puistu ja lõunaosas suuremad puud.

Leitud kolm fotot 20 saj I poolest on täpselt dateerimata. Fotodel nr 1-3 on näha, et kirikust lõuna ja ida poole jääv kalmistu on kaetud tiheda noore lehtpuu-puistuga (et mitte öelda võsaga), paistab ka üksikuid mände. Vanim foto tundub olevat nr 1, kuna puistu on seal madalam ning kirikust põhja pool esiplaanil on lausa taimestikuta liivakõrb. Fotod nr 2 ja 3 tunduvad olevat hilisemast ajast, näha on kõrge lattidest aed kiriku ees ja põhjaküljel noori mände, kuuski ja kadakaid.

Mart Mõniste 1988. a tehtud fotol (nr 4) jätab kalmistu mahajäetud ja hooldamata mulje. Fotol on näha ka suured kuused kiriku ees ja kased kiriku põhjaküljel, mis hiljuti maha võetud.

Sealt edasi on kalmistu puistu aina harvemaks jäänud. Hiljuti (2022) võeti maha kiriku ees kasvavad vanad kuused, põhja pool olnud vanad kased ning ka lõunapoolsel künkal hiigelsuur kaheharuline kask (lisa 1, fotod 5-8). Kõik kuused laasiti alumistest okstest.

Allikad:

Vello Kaskor, Hiiumaa kalmistud. Hiiumaa Muinsuskaitse Seltsi väljaanne nr 1. 2013, Kärkla Kati Kukkk, Kalmistu hoolduskava võiks erimeelsused lahendada, Hiiu Leht 29.07.2022

Kultuurimälestiste register: Mänspäe kabel ja Mänspe kiriku kirikuaed

Maa-Ameti kaardiserver

Harda Roosna, Mänspe kirik- hea näide koostööst, Hiiu Leht 20.10.2006

Kristi Ugam, e-kiri 19.11.2023

www. hiiumaa.ee

Mänspäe kabeli ja kalmistu taimestiku inventuur 2023

Mänspe kalmistul kasvavad puud:

Puudest domineerivad mänd, kuusk ja arukask, millest enamik on noorepoolsed, päris vanu puid on 20 ümber. Nii vaher kui pihlakas on esindatud üksikute ja võrdlemisi kidurate puudega, mõlemad liigid taluvad halvasti kuiva ja liivast pinnast.

2023. a sept inventeerimisel leidus kalmistul järgmisi puid:

(ü = mõõdetud tüve ümbermõõt rinna kõrguselt; d = hinnanguline tüve diameeter rinna kõrguselt)

- harilik kuusk 20 tk (vanad puud ü 150-185 cm, nooremad d 25-30 cm)
- h. mänd 41 tk (vanad puud ü 150-175 cm, nooremad d 30-35 cm)
- arukask 30 tk (vanad puud ü 145-210 cm, nooremad d 30-35 cm)
- h. vaher 8 tk
- pihlakas 6 tk
- elupuu 4 tk (sh püramiid-vormid, üllatavalt ilusad)
- üksikud haava-võsud kalmistu ida- ja lõunaservas

Mänspe kalmistul kasvavad põõsad:

Põõsaste osas kalmistu liigirikas pole.

Igihaljastest põõsastest on istutatud pukspuud, mis kuivades päikselistest kohtades on kollakate lehtedega ja kidur, varjus tunduvalt ilusam.

Leidub mitmeid püगतud või tagasilõigatud elupuid, samuti selle kera-vorme, mis kasvavad hästi (lisa 1, foto 9).

Harilikku kadakat on üllatavalt vähe (siinsele kasvukohale sobib see väga hästi), neist üks on aga tõeliselt võimas, puukujuline, ü 70 cm.

Lehtpõõsastest on kõige rohkem istutatud sirelit ja lumimarja, ilmselt hekkideks, suuri põõsaid on võrdlemisi vähe. Küll leidub haudade ümber mahaniidetud võsusid. Mõlemad põõsad on küll vähenõudlikud ja traditsioonilised surnuaedade asukad, kuid probleemsed just oma kiiresti levivate juurevõsude tõttu.

Juurevõsu ajab ka hapu kirsipuu, mida siin-seal on istutatud.

Ülejäänud põõsaid (kibuvits, enelad jt) esineb üksikult.

Mänspe kalmistul kasvavad looduslikud rohttaimed (2022-23, vt lisa 2 ja 3):

Kuigi pinnas on kuiv ja toitainevaene liiv, on rohttaimestik liigirikas, õitsvaid taimi leidub maist septembrini.

Kalmistul on erinevaid kooslusi. Päikeselistel küngastel ja nõlvadel (nii haudadel kui haudade vahel) on kirev segu looduslikest ja metsistunud kultuurtaimedest. Viimastest on kõige ohtramalt levinud roosade täidisõitega harilik seebilill ja kollaste õitega küpress-piimalill. Looduslikest paistavad silma erkroosa törvalill, taevassinine sininukk, kollane karutubakas, suur kukehari ja kellukad.

Taimed on enamjaolt madalad või keskmist kasvu ja õitsedes väga kenad.

Kiriku taga orus ja puude all varjus on taimestik pigem looduslik (lisa 1, foto 14). Kevadel õitseb seal suurte laikudena võsaülane, juunis võsakannike, hilissuvel kuldvits, palu-härghein jt.

Leidub kanarbikku, maikellukest ja isegi mustikat, kuigi need on madala ja varase niitmisega peaaegu hävitatud.

Palu-võnkvars (tüüpiline kõrreline kuivades männikutes) kasvab suurte kogumikena kirikust kagus vanade ristide vahel ja selle õisikud on veel sügiselgi dekoratiivsed (lisa 1, foto 10).

Muud kõrrelised on madalakasvulised ja pigem ilusad – karvane piiphein, lamba-aruhein ja isegi liivtarn.

Probleemne on ainult *jäneskastik*, mis liivas levib pikkade risoomidega ja kasvatab hõredaid, kuid üsna kõrgeid lehekodarikke, mida on näha pea kõikjal surnuaias. Kui ta niitmata jätta, siis moodustab suuri kogumikke ja õitseb (lisa 1, fotod 15, 16).

Kalmistul kasvab ka palju erinevaid samblaid ja samblikke, mis on dekoratiivsed ja aitavad ka liiva kinnistada.

Mänspe kalmistul kasvavad metsistunud kultuurtaimed:

Kõige rohkem leidub harilikku seebilille ja küpress-piimalille. Mõlemad on küll kanged levima, aga liivasel pinnasel kasvavad hästi ja on ka väga dekoratiivsed.

Siin-seal on näha aed-mägisibulat, roomavat kukeharja, karvast kadakkaera ja väikest igihalja.

Naati, mis enamasti tuuakse kalmistutele tahtmatult koos aiataimedega, leidub siin õnneks vähe, pinnas on talle liialt kuiv. Kõrvuti naadiga leidub ühel hauaplatsil ka põldosja.

Kalmistu aia taga, kuhu on läbi aegade visatud taimseid jäätmeid, leidub pajulehise enela, lumimarja- ja sirelivõsa ning erinevaid kultuur-rohttaimi ja umbrohtusid, sh invasiivne väikeseõieline lemmalts.

HOOLDUSKAVA

Haudade kujundamise põhimõtted

Kõik hauatähised ja haa kujundamiseks rajatud kujunduselemendid, sealhulgas piirded ja haljastus, peavad asuma kasutusse antud hauaplatsi piires.

Hauaplatsi kasutaja on kohustatud järjepidevalt hooldama kõiki hauaplatsil asuvaid hauatähiseid ja kujunduselemente, sealhulgas taimestikku.

Puude, mille maksimaalne kasvukõrgus on üle 3 meetri, istutamine hauaplatsidele on lubatud ainult kalmistu haldaja kirjalikul nõusolekul.

Hauaplatsidele istutatavad taimed peavad taluma kuiva ja liivast pinnast (vt lisa 4).

Mitte istutada hauaplatsidele põõsaid, mis levivad juurevõsudega (harilik sirel, lumimari, taraenelas, pajulehine enelas, pihlenelas, hapu kirsipuu jt).

Hauaplatsi ümbritsevaid pügatud hekke tuleb hoida madalamana kui 60 cm. Hauaplatsist kaugemale levinud sirel-, lumimarja jm juurevõsud tuleb eemaldada.

Naadiga umbrohtunud hauaplatsi tuleb järjepidevalt rohida, et see veelgi laiemalt ei leviks.

Puude ja põõsaste raie, hooldus ja istutamine

Raiesoovitused

Punaste täppidega puutüvel on tähistatud soovitavalt mahavõetavad puud:

2 vana kuuske, mille ladvad näitavad kuivamise märke (st on tegemist juurepessu vm haigusest tabandunud puudega);

1 poolkuivanud vanem vaher ja üks poolkuivanud vanem pihlakas, mõlemad murdumisohtlikud. Alternatiivina võib vahtratel eemaldada kuivanud oksid.

Kalmistu kaguservas kasvavas tihedamas puudetukast võiks eemaldada kiduramad puud – kaks kuuske ja ühe männi, kel pole seal kasvuruumi.

Ülejäänud vanad kased, kuused ja eriti männid tunduvad veel elujõulised.

Puude seisukorda tuleks taas hinnata 5 a pärast.

Kalmistu haldaja võiks kaaluda puude istutamist täiesti lagedaks jäänud kalmistu kirde-läänepoolsele, piirdeaia äärde, samas säilitades tee poolt avanevat vaadet kirikule (lisa 1, foto 19).

Puude valik

Harilik mänd ja arukask on kõige parem ja ka traditsioonilisem valik päikeselisse kasvukohta. Ka pooppuu on küllap nõus siin kasvama, kui seda kitsede eest kaitsta. Poolvarjus võivad hakkama saada harilik tamm, harilik või suurelehine pärn.

Põõsastest võiks istutada nt harilikku ebajasmii, mis on väga vähenõudlik ja traditsiooniline taluaia taim.

Olemasolevaid sireli-, lumimarja jm hekke peab pügama ja vajadusel eemaldama hauaplatsi piiridest kaugemale levinud juurevõsud.

Põõsaste istutamine

Edaspidi mitte lubada istutada hauaplatsidele põõsaid, mis levivad juurevõsudega (harilik sirel, taraenelas, pajulehine enelas, pihlenelas, lumimari, hapu kirsipuu jt).

Soovitused põõsaste valikuks vt lisa 4.

Kuna puukoolis on enamik taimi istutatud turbamulda, siis on taime kasvamasaamine liivases ja kuivas mullas raske. Juurevall ei tohi istutamisejärgsel aastal kunagi läbi kuivada!

Tark on juurutada ostetud istikut paar kuud kuni aasta kodus, suuremas potis või peenramaal, liivaseguses peenramullas. Kohale istutamisel tuleks istutusauku lisada veidi savikamat peenramulda, mis hoiab paremini niiskust.

Kõik istutused on parem teha sügisel, mil pinnas ja õhk niiske.

Lehtpuude ja põõsaste istutamisel tuleb taimi kaitsta metskitsede ja jäneste eest peene metallvõrgu või looduslike peletusvahenditega (lambavill, lambarasv, verejahu).

Kompostimine

Taimsete jäätmete kompostimine tuleb korraldada.

Rohttaimestiku niitmine

Niita tuleb nii vähe kui võimalik, kuna pinnas on kuiv ja erosiooniohtlik, looduslik rohttaimestik võrdlemisi nõrgakasvuline ja samas rikas õitsevatest liikidest. Soovitav on niita septembri lõpul või oktoobris.

Kiriku esine ala, kus inimesed liiguvad, samuti teerajad võib vajada tihedamat niitmist. Põuaga mitte niita!

Alad, kus kasvab kanarbik, mustikas, piibeleht, samuti varjulised ja samblased alad madalate rohttaimedega võib jätta mõnel aastal niitmata.

Niita tuleb võsalõikuri rohteraga ja suhteliselt kõrgelt – 5-10 cm, kuna see säilitab olemasolevat liigirikast rohttaimestikku. Alternatiiviks on niitmine lattniidukiga suurematel aladel, kus haudu vähe.

Nööri trimmeri kasutamine ja madalamalt kui 5 cm niitmine on keelatud, kuna see purustab või lausa hävitab paljusid rohttaimi ning tekitab erosiooniohtu.

Puid ja haudadel kasvavaid põõsaid ei tohi niitmisel vigastada.

Madalalt niita väljaspool hauaplatse levivaid põõsaste juurevõsusid.

Lahtise liivaga alad

Lahtise liivaga alad on erosiooniohtlikud, eriti nõlvadel. Erosiooni ehk lahtist liiva on kalmistul mitmel pool. Kiriku edelanurga juures on lausa varinguht (lisa 1, fotod 17, 18).

Siin ei saa soovitada liiva riisumist, vaid pigem tuleks hoolitseda selle kattumise eest taimestiku või sammalde-samblikega.

Proovida võib nõmm-liivatee külvamist (augustis-septembris lõigata valminud seemnetega liivatee pealseid ja puistata liivale), samuti hariliku ja valge kukeharja taimede laialipudistamist ja hariliku karutubaka külvi (seemned valmivad suvel). Ka samblaid ja samblikke saab laialipudistamisega "külvata".

Võib istutada ka puukoolist ostetud või koduaiast toodud (umbrohuvabu!) pinnakattetaimi (vt lisa 4).

Kuna puukoolis on enamik taimi istutatud turbamulda, siis on taime kasvamasaamine liivases ja kuivas mullas raske. Juurepall ei tohi istutamisejärgsel aastal kunagi läbi kuivada!

Tark on juurutada ostetud istikut paar kuud kuni aasta kodus, suuremas potis või peenramaal, liivaseguses peenramullas. Kohale istutamisel tuleks istutusauku lisada veidi savikamat mulda, mis hoiab paremini niiskust.

Kõik külvid ja istutused on parem teha sügisel, mil pinnas ja õhk niiske.

Raskematel juhtudel kaaluda liivaste alade pae- või põllukividega hõredat sillutamist (vähemalt teeradadel) või madala tugimüüri ehitamist.

Liivased hauaplatsid, mis on piiratud kivi- või betoonservaga, ei ole erosiooniohtlikud.